ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR — TARIXNAVIS VA LIRIK SHOIR

Qudratova Muborak
Osiyo xalqaro universiteti dotsenti

Achilova Mohigul Ollayor qizi
Osiyo xalqaro universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi 2-bosqich talabasi
E-mail: mohigulachilova26@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24291501

Annotatsiya. Maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning tarixiy-memuar merosi bilan lirik she'riyatidagi badiiy tafakkur o'rtasidagi mushtarak jihatlar tahlil qilinadi. "Bobur mutavajjih o'lsa Langar sorig'a" ruboiysi, "Chiqsa quyosh falakka..." g'azali va "Jahon eliyu jahon..." fardi misolida shoirning ruhiy kechinmalarni ifodalash usullari, poetik obrazlar hamda badiiy san'atlar ko'rib chiqiladi. "Boburnoma"ning tarixiy manba va adabiy yodgorlik sifatidagi xususiyatlari umumlashtirilib, Bobur ijodida kuzatuvchanlik, shaxsiy kechinma va tarixiy xotira bir-birini to'ldirishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, "Boburnoma", tarixnavislik, tarixiy-memuar nasr, lirika, g'azal, ruboiy, fard, poetik obraz, badiiy san'at.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) o'zbek mumtoz adabiyoti hamda Markaziy va Janubiy Osiyo tarixida muhim o'rin egallagan davlat arbobi, shoir va tarixiy-memuar asar muallifidir. Uning adabiy merosi janr va mazmun jihatidan serqirra: lirik asarlarida oshiq qalbining kechinmalari, g'urbat, vafo va insoniy munosabatlar ifodalansa, "Boburnoma"da tarixiy voqealar muallifning bevosita kuzatishlari asosida tasvirlanadi [3].

Bobur faoliyatini faqat sarkardalik yoki she'riy iste'dod doirasida baholash uning merosidagi muhim bog'liqliklarni to'liq ko'rsatmaydi. Chunki shoirga xos obrazli fikrlash bilan tarixnavisga xos tafsilotlarga e'tibor uning turli janrdagi asarlarida o'ziga xos shaklda namoyon bo'ladi. Mazkur maqolaning maqsadi ayrim lirik matnlarni yaqin o'qish asosida talqin qilish va bu badiiy tafakkurning "Boburnoma"dagi kuzatuvchan bayon bilan munosabatini aniqlashdir.

Tadqiqot materiali sifatida Boburning bir ruboiysi, bir g'azalidan uch bayt, bir fardi va "Boburnoma" haqidagi manbashunoslik ma'lumotlari tanlandi. Matnlarga tavsifiy, matniy-qiyosiy hamda poetik tahlil usullari qo'llandi. G'azal matni Bobur elektron korpusidagi nusxa bilan solishtirildi [1]; ruboiy va fard matnlari she'riy to'plamlarning ochiq elektron nashrlaridagi variantlar bilan qiyoslandi [2; 4]. Ushbu tanlama Bobur butun merosi haqida qat'iy umumlashma emas, muayyan asarlar misolidagi kuzatuvlarni beradi.

1. Ruboiyda ma'naviy talpinish va makon obrazi.

Boburning Langar tomon yo'nalish va Shoh G'iyosdan madad tilash motivlari aks etgan ruboiysi quyidagicha boshlanadi [4]:

Bobur mutavajjih o'lsa Langar sorig'a,
Qilmas nazari bixishtu kavsar sorig'a.
Sendin tilagumdur madad, ey shoh G'iyos,
Har vaqtki, azm aylasam har sorig'a.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ruboiyda "Langar" aniq makon nomi bo'lishi bilan birga lirik subyekt intilayotgan manzilning poetik belgisiga ham aylanadi. "Bihisht" va "Kavsar" obrazlarining tilga olinishi ushbu manzilning qanchalik ulug'lanayotganini mubolag'ali yo'sinda ko'rsatadi. Uchinchi va to'rtinchi misralardagi iltijo ohangi lirik qahramonning madadga ehtiyojini kuchaytiradi. Shu bilan birga, matndagi "Shoh G'iyos"ni muayyan tarixiy shaxs yoki "pir" sifatida qat'iy belgilash uchun qo'shimcha tarixiy manba zarur; ruboiyning o'zi bunday xulosani bir ma'noda tasdiqlamaydi.

Demak, ruboiyning mazmunini faqat ilohiy ishqga qaratish biryoqlama bo'lar edi. Unda ehtirom, yo'lga chiqish, madad so'rash va ruhiy intilish motivlari o'zaro uyg'unlashgan. Badiiy tasvir vositalari sifatida mubolag'a, makonning ramziylashuvi va murojaat usuli ko'zga tashlanadi.

2. G'azalda yor timsoli va tasviriy parallelizm.

"Chiqsa quyosh falakka, sen otqa chiqqaningdek" g'azalida oshiqning yorga munosabati yorqin o'xshatish va istifhom vositasida ochiladi [1]:

Chiqsa quyosh falakka, sen otqa chiqqaningdek,
Bo'lg'aymu ul seningdek, ul biri tavsaningdek?
Ko'ksumni chunki yording, kirgil ko'ngulgakim, bor –
Ul yora eshigingdek, ko'z anda ravzaningdek.

Birinchi baytda quyoshning falakka ko'tarilishi bilan yorning otga minishi o'zaro qiyoslanadi. Savol shaklida berilgan "Bo'lg'aymu?" ifodasi yorning go'zalligini oshirib tasvirlaydi; bunda tashbeh, mubolag'a va ritorik so'roq birga ishlaydi. Ikkinchi baytda ko'ksidagi "yora" yor kiradigan "eshik", ko'z esa "ravzana" sifatida tasavvur etiladi. Tana va ruhiy kechinmani tutashtiruvchi ushbu istioralar oshiqning iztirobi bilan visol umidini bir tasvir maydoniga jamlaydi.

G'azalning uchinchi baytida gul bargi, kumush va libos obrazlari orqali yor tanasining nafisligi yoritiladi [1]. Muallifning dastlabki qo'lyozmasida aynan shu baytning ikkinchi misrasi boshqa bayt matni bilan chalkashib ketgan edi; tahrirda g'azalni elektron korpus nusxasi bilan solishtirish asos qilib olindi. Mazkur misolda tabiat manzarasi go'zallik mezoniga aylantirilgan bo'lsa-da, buni alohida dalilsiz "husni ta'lil" deb nomlash to'g'ri emas.

3. Fardda "adam" va "g'am" obrazlari.

Boburning quyidagi fardi lirik tafakkurning ixcham va keskin ifodasidir [2]:

Jahon eliyu jahon borcha gar adam bo'lsa,
Adam yo'lini tutay zarra menda g'am bo'lsa.

Farddagi "adam" so'zi yo'qlik, mavjud emaslik ma'nosini bildirib, "jahon" va "g'am" tushunchalari bilan qarama-qarshi qo'yiladi. "Gar ... bo'lsa" shart mayli ikki misrani mantiqan bog'laydi. "Jahon" va "adam" so'zlarining takrori hamda "zarra" bilan keng olamning nisbatlanishi badiiy fikrning ko'lamini oshiradi. Bu baytni shoirning hayotdan voz kechish haqidagi so'zma-so'z bayonoti deb emas, balki g'amning inson ruhiyatidagi nihoyatda kuchli ta'sirini ifodalovchi poetik mubolag'a sifatida o'qish ehtiyotliroq talqindir.

4. "Boburnoma"ning tarixiy va adabiy qimmati.

"Boburnoma" — tarixiy voqelikni muallifning shaxsiy xotirasi va kuzatuvi orqali yoritgan memuar xarakteridagi asar. Unda 1494–1529-yillardagi Movarounnahr, Afg'oniston va Hindiston voqealari asosiy o'rin tutadi. Asar syujeti Boburning turli hududlardagi siyosiy faoliyati bilan bog'langan; unda tarixiy shaxslar, joy nomlari, urf-odatlar, tabiat, ijtimoiy munosabatlar va madaniy muhitga doir ma'lumotlar ham mavjud [3].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Asarning ilmiy qimmati muallifning voqealarga bevosita guvohlik qilishi hamda geografik va etnografik tafsilotlarni keltirishida namoyon bo'ladi. Biroq "Boburnoma"ni zamonaviy ilmiy tarix kitobi bilan mutlaqo tenglashtirish ham to'g'ri emas: u tarixiy fakt bilan muallifning xotirasi, qarashi va bahosini birlashtirgan memuar manbadir. Shuning uchun undan tarixiy dalil sifatida foydalanishda boshqa manbalar bilan qiyoslash muhim.

"Boburnoma"ning badiiy xususiyati esa portret yaratish, joy manzarasini ifodalash, obrazli detallarni tanlash va voqealarni jonli nasriy bayon etishda ko'zga tashlanadi. Lirikada ko'proq istiora va hissiy ifoda oldinga chiqsa, nasriy asarda xotira, kuzatish va tavsif ustuvorlik qiladi. Shu tariqa Bobur ijodining ikki yo'nalishini birlashtirib turadigan jihat — hayotiy tajribani badiiy til bilan ifodalash mahoratidir.

Ko'rib chiqilgan matnlar Boburning lirik she'riyatida badiiy obraz va shaxsiy kechinma uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Langar haqidagi ruboiyda ruhiy intilish va murojaat, "Chiqsa quyosh falakka..." g'azalida tashbeh hamda istiora, "Jahon eliyu jahon..." fardida esa shartli tuzilish va keskin mubolag'a badiiy ta'sirni yuzaga keltiradi. Ushbu unsurlar shoirning ixcham janrlarda ham ko'p qatlamli ma'no hosil qila olishini namoyon etadi.

"Boburnoma"da esa shaxsiy tajriba tarixiy xotira va tafsilotlarga asoslangan nasriy bayon shaklida ifodalanadi. Demak, Bobur merosidagi lirik va tarixiy-memuar yo'nalishlarni alohida emas, o'zaro bog'liq holda o'rganish uning ijodkorlik qiyofasini to'laroq yoritadi. Keyingi tadqiqotlarda "Boburnoma"dan aniq parchalar va tanlangan lirik asarlar parallel tahlil qilinsa, xulosalar yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. "Chiqsa quyosh falakka, sen otqa chiqqaningdek" // Bobur korpusi. https://boburkorpusi.uz/divan/text/44/ (murojaat sanasi: 19.10.2026).
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. She'riyatidan namunalar // Xurshid Davron kutubxonasi. https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/zahiriddin-muhammad-bobur-14-02-1483-26-12-1530.html (murojaat sanasi: 19.10.2026).
3. Isayev Y. Bobur merosining gultoji // Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, 14.02.2023. https://bukhari.uz/?p=26606&lang=oz (murojaat sanasi: 19.10.2026).
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. "Bobur mutavajjih o'lsa Langar sorig'a" (ruboiy) // Xurshid Davron kutubxonasi. https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/xosiyat-bekmirzayeva-bobur-va-umar-xayyom.html (murojaat sanasi: 19.10.2026).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.